

KAROL ŻOJDŹ

<https://orcid.org/0000-0003-0156-7036>

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

MODELE KARIER W SKARBIE LITEWSKIM ZA PANOWANIA ZYGMUNTA III*

Zarys treści: W artykule poddano analizie awanse urzędników skarbu litewskiego za panowania Zygmunta III. Zaprezentowano modele karier na różnych szczeblach hierarchii urzędniczej oraz postawiono pytanie o stopień uzależnienia personelu skarbowego od poszczególnych ministrów.

The content outline: The article analyses the promotions of Lithuanian treasury officials under King Sigismund III. It presents models of careers at different levels of the clerical hierarchy and poses the question of the dependence degree of the treasury staff on particular ministers.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, podskarbi, aparat urzędniczy, modele karier, Zygmunt III

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, treasurer, clerical apparatus, career models, Sigismund III

Problematyka funkcjonowania ministeriów i urzędów centralnych Korony oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego od dawna obecna jest w polskiej historiografii. Dotychczas dobrze rozpoznane zostały kompetencje poszczególnych organów administracji państwowej, natomiast wciąż pozostaje wiele znaków zapytania w związku z praktyczną sferą ich działalności. Stosunkowo najwięcej napisano na temat urzędów marszałkowskiego i hetmańskiego w Koronie, dysponujemy też pracami

* Autor uzyskał środki finansowe w ramach stypendium doktorskiego z Narodowego Centrum Nauki (nr rej. 2016/20/T/HS3/00041).

poświęconymi organizacji monarszej kancelarii¹. Wiele uwagi skupiono również na tematyce skarbowej. Poza klasycznymi pracami Adolfa Pawińskiego², Leona Babińskiego³, Romana Rybarskiego⁴ czy Michała Nycza⁵ należy wspomnieć zwłaszcza o dorobku Anny Filipczak-Kocur⁶, choć tematykę podejmowali także inni autorzy, m.in. Adam Perłakowski⁷, Maria Cieśla⁸, a w ostatnim czasie także Bartosz Dziewanowski-Stefańczyk, który omówił politykę monetarną w latach 1658–1668 z perspektywy dyskursu sejmowego⁹.

Trzeba też wyraźnie podkreślić oczywistą skądinąd kwestię: pomimo bliskości tematycznej, czym innym są badania nad funkcjonowaniem państwowej maszyny skarbowej, jej skutecznością, wydolnością, a czym innym nad urzędem podskarbińskim w kontekście jego umocowania w systemie władzy oraz w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej. Pozostając przy szeroko pojętej tematyce fiskalnej, której dotyczyła większość wskazanych wyżej prac, nie ulega wątpliwości, że jest tu wciąż wiele do zrobienia¹⁰. Dużą szansę upatrywać trzeba

¹ Zob. m.in.: K. Wiśniewski, *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewicach XVII–XVIII wieku (1632–1736)*, Warszawa 2015; P. Gawron, *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010; A. Rachuba, *Kancelarie pieczętarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1765*, w: *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metu tyrinejimai*, Vilnius 1998, s. 256–270; W. Krawczuk, *Metrykanci koronni. Rozwój registratury od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2002.

² A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881.

³ L. Babiński, *Trybunał Skarbowy Radomski (organizacja i postępowanie): na podstawie ksiąg Trybunału z lat 1614–1658*, Warszawa 1923.

⁴ R. Rybarski, *Skarb i pieniądze za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939.

⁵ M. Nycz, *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697–1717*, Poznań 1938.

⁶ M.in.: A. Filipczak-Kocur, *Kancelaria podskarbińskich litewskich w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, Radzyń Podlaski 2008, s. 47–64; też, *Rola podskarbiostwa w karierze magnackiej (od schyłku XVI w. do końca panowania Jana III Sobieskiego)*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 369–380; też, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2006.

⁷ A. Perłakowski, *Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703–1729). Studium funkcjonowania ministerium*, Kraków 2004.

⁸ M. Cieśla, *Podatki oraz inne świadczenia pobierane od Żydów w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII i XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne” 83, 2018, nr 3, s. 33–58.

⁹ B. Dziewanowski-Stefańczyk, *Pieniądz w służbie króla i Rzeczypospolitej. Polityka monetarna w dyskursie sejmowym w latach 1658–1668*, Warszawa 2020.

¹⁰ Interesujące byłoby przedstawienie staropolskiej skarbowości w ujęciu komparatystycznym. Dokonanie takiego porównania pozwoliłoby uchwycić związek pomiędzy formą

zwłaszcza w rozwoju humanistyki cyfrowej, tym bardziej że źródła skarbowe często są na tyle „schematyczne”, że można myśleć o stworzeniu edycji bazodanowej.

Tymczasem niniejszy artykuł mieści się w tym drugim nurcie, dotyczy bowiem karier przedstawicieli aparatu skarbowego w czasach Zygmunta III, co jest nie bez znaczenia dla dalszych badań nad funkcjonowaniem urzędu podskarbińskiego. Panowanie pierwszego Wazy zasługuje na wyodrębnienie, ponieważ objęło aż 44 lata, podczas których zaszły zauważalne zmiany w przebiegu awansów w skarbie. Charakteryzowała je także spójna, podporządkowana nadrzędnym celom polityka nominacyjna, która nie była już z taką konsekwencją kontynuowana przez kolejnych władców. Na ojcu wzorował się jeszcze Władysław IV, podobnie jak on nieuwzględniający protekcji przy obsadzie kluczowych wakansów, ale pomimo podjętych wysiłków nie zdołał stworzyć równie oddanego sobie obozu regalistów¹¹.

Problematyka związana z przebiegiem *cursus honorum* podskarbach była już podejmowana przez Annę Filipczak-Kocur, która zwracała również uwagę na zatrudniony w skarbie personel¹². W niniejszym tekście postaram się rozwinąć ustalenia autorki m.in. o uchwycenie powiązań klientalnych pomiędzy ministrami a ich podwładnymi¹³. Dużą wagę przypisuję wreszcie pytaniu o polityczne zaplecze podskarbach, realne możliwości, jakie urząd dawał im w rozgrywkach fakcyjnych, relacje poszczególnych posiadaczy kluczy, tak z dworem królewskim, jak i z prowincjonalną szlachtą¹⁴.

rządów wczesnonowożytnych państw a ich potencjałem oraz sposobem finansowania skarbu publicznego. Przy tej okazji warto byłoby zadać pytanie, jakie przełożenie na skuteczność administracji państwowej miało to, czy system podatkowy był jednolity na obszarze całego państwa, czy zróżnicowany w zależności od prowincji; por. M. Potter, *Corps and Clienteles. Public Finance and Political Change in France, 1688–1715*, Aldershot 2003.

¹¹ K. Chłapowski, *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996, s. 32–37; K. Żojdź, *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Toruń 2019, s. 355–365.

¹² A. Filipczak-Kocur, *Kancelaria podskarbach litewskich...*, s. 50–55.

¹³ Nowe, niepublikowane ustalenia w tym zakresie dotyczą podskarbach Krzysztofa Naruszewicza i Stefana Paca oraz ich protegowanych. W przypadku kariery i zaplecza Jarosza Wołowicza opieram się na swoich starszych badaniach, co sygnalizuję w dalszych przypisach. Powtórne wykorzystanie części danych uzasadniam doborem tematu oraz troską o właściwe uzasadnienie dla postawionych w artykule tez.

¹⁴ Informacje o datach nominacji na urzędy zazwyczaj pochodzą z uwzględnionej w bibliografii serii spisów *Urzędników Wielkiego Księstwa Litewskiego* pod redakcją Andrzeja Rachuby.

W gestii podskarbiego ziemskiego litewskiego, który był urzędnikiem mianowanym przez króla, ale odpowiedzialnym przed Rzeczpospolitą, znajdowały się kontrola nad państwową kasą oraz odpowiedzialność za prawidłowe ściąganie i wydatkowanie należnych skarbowi sum. Wpłaty z podatków z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego, uprzednio uchwalonych na sejmach walnych, przyjmowano i przechowywano na zamku w Wilnie, będącym również stałą siedzibą skarbu litewskiego. W tym mieście odbywały się także obrady centralnej komisji o kompetencjach sądowo-skarbowych (od 1621 r. nazywanej Trybunałem Skarbowym), której głównym zadaniem było rozliczanie poborców i komisarzy skarbowych, ściąganie winnych malwersacji publicznych środków, jak również rozsądzanie sporów związanych z poborem podatków i administrowaniem państwowymi finansami. Obradom przewodniczyli podskarbiowie. Za panowania pierwszego Wazy sześć razy zwoływano Trybunał Skarbowy Litewski, była to zatem instytucja niestała, powoływana na sejmie, zazwyczaj, gdy państwo mierzyło się z poważnymi trudnościami. Zakres obowiązków ministra finansów szczegółowo regulowały ordynacje skarbowe oraz konstytucje sejmowe, te same co w przypadku podskarbiów koronnych. Równocześnie istniała litewska specyfika funkcjonowania tego ministerium. W przeciwieństwie do Korony skarb publiczny miał stałą siedzibę, podskarbiowie litewscy byli również wyposażeni w daleko idące kompetencje w zakresie nadzorowania artylerii państwowej oraz silniejszą pozycję w stosunku do podskarbiów nadwornych, którzy na Litwie z formalnoprawnego punktu widzenia byli raczej tytularnymi urzędnikami, choć zdarzało się im zastępować starszych kolegów¹⁵.

Poza podskarzim za realizację polityki fiskalnej państwa odpowiadali podporządkowani mu urzędnicy: skarbnik, czyli najważniejszy spośród pisarzy skarbowych, odpowiedzialny za pracę kancelarii, strzegący archiwum skarbowego, kwitujący wpłaty do kasy państwowej, wydający asygnaty, zobowiązany również do obecności na sejmach i Trybunałach Skarbowych, gdzie przybywał z dokumentacją i udzielał upoważnionym osobom informacji o wpływach, wydatkach, zobowiązaniach wobec skarbu. Zaraz za nim w tej hierarchii plasowali się pisarze przychodowi, których zwyczajowo było dwóch, oraz pisarz rozchodowy – ich obowiązki polegały na rozliczaniu poborców i szafarzy z dochodów skarbu publicznego i królewskiego, a następnie sporządzaniu rejestrów wpływów i wydatków. Prerogatywy tych urzędników w pierwszej połowie

¹⁵ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej...*, s. 224–225, 241, 341.

XVII w. wciąż regulowała ordynacja podskarbiego Mikołaja Narusze-
wicza z 1568 r.¹⁶

Podskarbi miał również do dyspozycji dworzan skarbowych, wykorzystywanych głównie w charakterze posłańców, np. do wojska z zapłatą. Czasem trudno, zwłaszcza w źródłach dla pierwszej połowy XVII w., odróżnić ich od pozostałych dworzan królewskich. Z kwerendy w Metryce Litewskiej wynika również, że określenia *sluga skarbu* oraz *dworzanin nasz skarbowy* to dość pojemne terminy stosowane zamiennie dla oznaczenia tej samej, zapewne wewnętrznie zróżnicowanej, grupy urzędników, którzy podlegali podskarbiemu, zajmując niższe miejsce w hierarchii od pisarzy¹⁷.

Za panowania Zygmunta III podskarbiostwo ziemskie (wielkie) litewskie trzymało sześć osób, w tym pięć z nominacji Wazy. Urząd pełnili kolejno: 1) Teodor Skumin Tyszkiewicz 1586–1590 (awansował), 2) Dymitr Chalecki 1590–1598 (zm. z urzędem), 3) Andrzej Zawisza 1598–1604 (zm. z urzędem), 4) Jarosz Wołłowicz 1605–1618 (awansował), 5) Krzysztof Naruszewicz 1618–1630 (zm. z urzędem), 6) Stefan Pac 1630–1635 (awansował).

Z podskarbiostwem nadwornym litewskim w tym czasie występowali: 1) Teodor Skumin Tyszkiewicz 1576–1586 (uwzględniony dla pokazania ścieżki awansu, awansował na podskarbiostwo ziemskie), 2) Dymitr Chalecki 1588–1590 (awansował na podskarbiostwo ziemskie), 3) Piotr Wiesiołowski 1590–1598 (awansował na marszałkostwo nadworne), 4) Jarosz Wołłowicz 1600–1605 (awansował na podskarbiostwo ziemskie), 5) Maciej Woyna 1605–1606 (zm. z urzędem), 6) Eustachy Jan Tyszkiewicz 1607–1611 (awansował na województwo mścisławskie), 7) Krzysztof Naruszewicz 1615–1618 (awansował na podskarbiostwo ziemskie), 8) Paweł Wołłowicz 1619–1630 (zm. z urzędem), 9) Stefan Pac 1630 (awansował na podskarbiostwo ziemskie), 10) Jan Rakowski 1631–1635 (awansował na województwo brzeskie).

W odniesieniu do rotacji na obu urzędach zauważalna jest pewna prawidłowość. Po pierwsze typowe dla Zygmunta III było przenoszenie z podskarbiostwa nadwornego na ziemskie. Jedyne wyjątek, ale też

¹⁶ Tamże, s. 233–236; AGAD, Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR), dział II, nr 59.

¹⁷ Dworzan skarbowych od sług skarbu wyraźnie oddziela Anna Filipczak-Kocur, dostrzegając w tych pierwszych trwale związaną ze skarbem grupę, podczas gdy słudzy mieli być najmowani do określonych zadań (taż, *Skarbowość Rzeczypospolitej...*, s. 237–238). Jednym z wymienionych przez autorkę dworzan jest niejaki Sękowski, najprawdopodobniej chodzi o Mikołaja Sękowskiego, który w Metryce Litewskiej tytułowany jest zamiennie dworzaninem i sługą skarbu.

sytuacja była specyficzna, zważywszy na przekazanie laski Piotrowi Wiesiołowskiemu oraz na śmierć Dymitra Chaleckiego, stanowił przypadek Andrzeja Zawiszy, który wcześniej pełnił urząd wojewody mińskiego. Należy się zgodzić z tezą, że podskarbiostwo nadworne litewskie bywało w tym czasie traktowane jako kuźnia dla przyszłych podskarbich ziemskich, ale w przypadku tego urzędu znacznie ciekawsze jest pytanie: dlaczego jego kompetencje były tak ograniczone¹⁸. Być może miało to związek z funkcjonowaniem w Wielkim Księstwie urzędu skarbnego, któremu przysługiwała realna władza. Na dodatek prestiżu podskarbiostwa nadwornego z pewnością nie podnosiło wykluczenie po 1569 r. jego posiadaczy z senatu. W każdym razie począwszy od panowania Władysława IV przekazywanie kluczy dotychczasowym podskarbim nadwornym przestało być normą, choć zapewne i sami urzędnicy byli zainteresowani szybszym awansem. Tutaj dotykamy drugiej kwestii. Mianowicie za Zygmunta III ministrowie finansów zazwyczaj pełnili swoje obowiązki przez dłuższy czas. Spośród pięciu podskarbich, nie uwzględniając ostatniego – Stefana Paca, tylko Teodor Skumin Tyszkiewicz przeszedł dość szybko na województwo nowogródzkie, a i to tylko dlatego, że miał je wcześniej przyobiecane¹⁹. Jarosz Wołłowicz zasłużył sobie na awans dopiero po kilkunastoletniej służbie, a pozostali trzej ministrowie (czyli większość z tego grona) zmarła z kluczami. Średnia sprawowania urzędu za tego panowania (bez uwzględnienia Skumina Tyszkiewicza i Paca) wynosi blisko 10 lat.

Problemy kadrowe w XVII w. były dość powszechne, dodatkowo w przypadku urzędu wiążącego się z ogromną odpowiedzialnością (także majątkową), wymagającego systematycznej pracy poza domem i pewnych nakładów finansowych, znalezienie odpowiedniego kandydata stanowiło poważne wyzwanie. Dlatego wydaje się zrozumiałe, że Zygmunt III w tym wypadku zwlekał z awansami sprawdzonych podskarbich. Z drugiej strony podskarbiostwo zapewniało częsty kontakt z monarchą i jego otoczeniem, co oznaczało szeroki dostęp do informacji oraz okazję do wyciągnięcia jakichś dodatkowych korzyści²⁰. Świadczy o tym przykład Wołłowicza, który dla siebie, swoich bliskich

¹⁸ Anna Filipczak-Kocur zwracała uwagę na to, że niektórzy ministrowie byli przygotowani do swojej pracy, ponieważ wcześniej zdobywali doświadczenie jako podskarbiowie nadworni. Podkreślała także ograniczony zakres władzy tego ostatniego urzędu. Otwarte pozostaje jednak pytanie o to, co było tego powodem; zob. też, *Rola podskarbiostwa...*, s. 372; też, *Skarbowość Rzeczypospolitej...*, s. 341–342.

¹⁹ AGAD, AR V, nr 1901, D. Chalecki do K. Radziwiłła „Pioruna”, Sidra, 2 I 1590 r., s. 14; A. Filipczak-Kocur, *Rola podskarbiostwa...*, s. 371.

²⁰ A. Filipczak-Kocur, *Rola podskarbiostwa...*, s. 378–379.

i protegowanych uzyskał szereg intratnych nadań²¹. Ponadto podskarbiowie litewscy mogli liczyć na stały, roczny jurgielt, 1000 zł od raty każdego podatku oraz na tzw. rękawiczne, tzn. opłatę pobieraną przy dzierżawie należności skarbowych²².

W kontekście modelu karier całej zbiorowości litewskich podskarbiów pomiędzy schyłkiem XVI w. a początkiem lat trzydziestych kolejnego stulecia dywagacje na temat magnackiego statusu kolejnych ministrów mijają się w tym miejscu z celem²³. Dość powiedzieć, że każdy z nich reprezentował znany i szanowany dom, a ponadto był w stanie majątkowo i intelektualnie sprostać podskarbińskim obowiązkom. W przypadku niektórych ministrów można pokusić się o stwierdzenie, że przyjmując klucze, niejako kontynuowali rodzinną tradycję. Dotyczy to w szczególności Krzysztofa Naruszewicza, którego ojciec Mikołaj był podskarbiem ziemskim w latach 1566–1577, braci Jarosza i Pawła Wołłowiczów (przez pewien czas podskarbiem był ich krewny Ostafi) oraz Macieja Semenowicza Woyny, który poszedł w ślady krewnego Ławryna Matwiejewicza. Z podskarbiostwem nadwornym za tego panowania odnotowujemy wreszcie dwóch przedstawicieli rodu Tyszkiewiczów²⁴.

Pokrótce prześlę *cursus honorum* ostatnich trzech podskarbiów ziemskich nominowanych przez Zygmunta III. Karierę Jarosza Iwanowicza Wołłowicza zainicjowała praca w kancelarii królewskiej, rozpoczęta jeszcze za Stefana Batorego. Niewątpliwie błyskotliwy start umożliwiły mu wyznaczenie katolickie oraz wsparcie i więzy rodzinne z Ostafim Wołłowiczem, o czym po latach wspominał Zygmunt III²⁵. Ponadto Wołłowicz mógł liczyć na protekcję wpływowych wówczas Radziwiłłów. Jego awanse przedstawiały się następująco: w kwietniu 1589 r. uzyskał pisarstwo wielkie litewskie, które trzymał do 1618, w 1600 r. awansował na urząd

²¹ M.in. na: ciwuństwo pojurskie, dzierżawę rudnicką w województwie trockim (Российский государственный архив древних актов, Москва (dalej: RGADA), Metryka Litewska (dalej: ML), f. 389, op. 1, nr 86, k. 415–415v), starostwo upickie (po awansie na starostwo żmudzkie zdał Upitę, ale zachował tamtejszą dzierżawę), ciwuństwo gondyńskie, ekonomię szawelską, dzierżawy kobryńską, szadowską i poniewieską oraz woskownictwo wileńskie.

²² A. Filipczak-Kocur, *Rola podskarbiostwa...*, s. 375–376.

²³ Magnateria nie stanowiła formalnie wyodrębnionej grupy, dlatego badacze w różny sposób określali kryteria przynależności do niej. W literaturze przedmiotu poświęcono tej tematyce wiele miejsca, na wymienienie zasługuje w szczególności tekst Adama Kerstena, *Warstwa magnacka – kryterium przynależności*, w: *Magnateria polska jako warstwa społeczna. XI Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Toruniu*, Toruń 1974, s. 8–12.

²⁴ Por. A. Filipczak-Kocur, *Rola podskarbiostwa...*, s. 369–370.

²⁵ ANK, Archiwum Sławuckie Sanguszków, nr 67.

podskarbiego nadwornego, po śmierci Andrzeja Zawiszy administrował skarbem litewskim, a w 1605 r. objął po nim urząd. Od 1618 r. przez krótki czas pozostawał na podkanclerstwie, złożonym po przejściu na starostwo żmudzkie, stanowiące szczyt jego kariery urzędniczej (zm. 1643)²⁶.

Z kolei w przypadku Krzysztofa Naruszewicza poza pochodzeniem i odpowiednimi predyspozycjami awanse miała mu umożliwić konwersja z kalwinizmu na katolicyzm (1611). Zaczynał od dworskiej godności łowczego litewskiego (1613), którą od 1615 r. łączył z podskarbiostwem nadwornym. Już na przestrzeni 1616 r. pojawiały się plotki o objęciu przezeń kluczy²⁷, ale faktycznie tylko zastępował chorego Wołłowicza, dając się przy tym poznać jako zdolny administrator i osoba gotowa do zastawienia własnych dóbr celem zażegnania widma konfederacji wojskowej²⁸. Ostatecznie na podskarbiostwo i pisarstwo wielkie awansował w 1618 r., przez kilka lat trzymał przy sobie urząd łowczego, z którego zrezygnował w 1624 r., zapewne wiedząc, że przypadnie on Janowi Karolowi Naruszewiczowi. Świadectwem uznania dla jego zasług były nadania, choć nie tak liczne ani intratne jak w przypadku poprzednika. Do najważniejszych należały ciwuństwo wieszwiańskie (1620) oraz dzierzawa nowodworska w powiecie lidzkim (1622)²⁹.

Stefan Pac, ostatni w tym gronie, był spokrewniony z kanclerzem Lwem Sapiehą, ale jego prawdziwymi patronami byli wpływowi w tym czasie Wołłowiczowie, a w szczególności podkanclerzy, a następnie biskup wileński Eustachy. Już u schyłku drugiej dekady XVII w. Pac był poważnym kandydatem do pieczęci mniejszej, wysuwany przez biskupa wileńskiego³⁰. Jego kariera, podobnie jak w przypadku Jarosza Wołłowicza, opierała się na protekcji wpływowych osób oraz związkach z kancelarią, ponieważ zanim objął podskarbiostwo (1630) był sekretarzem królewskim, od 1615 r. pełnił urząd pisarza wielkiego litewskiego, a od 1626 r. referendarza litewskiego. Najwyższym urzędem, jaki osiągnął było podkanclerstwo litewskie (1635), na którym pozostał do śmierci w 1640 r.³¹ Nie ulega zatem wątpliwości, że Zygmunt III

²⁶ AGAD, AR V, nr 17966/I, J. Wołłowicz do M.K. Radziwiłła „Sierotki”, Wenecja, 7 II 1594 r., s. 4; K. Żojdź, dz. cyt., s. 102–103.

²⁷ AGAD, AR IV, nr 301, K. II Radziwiłł do E. Wołłowicza, Zabłudów, 28 VI 1616 r., s. 56; AGAD, AR V, nr 6788/II, S. Puksza Klawsgiełłowicz do K. II Radziwiłła, Rudziewice, 6 XII 1616 r., s. 71–72.

²⁸ T. Wasilewski, *Naruszewicz Krzysztof h. Wadwicz (zm. 1630)*, w: PSB, t. 22, Wrocław 1977, s. 566.

²⁹ RGADA, ML, nr 93, k. 502v.

³⁰ K. Żojdź, dz. cyt., s. 348.

³¹ Zob. W. Czapliński, *Pac Stefan h. Gozdawa (1587–1640)*, w: PSB, t. 24, Wrocław 1979, s. 748–749; A.S. Czyż, *Fundacje artystyczne rodziny Paców: Stefana, Krzysztofa*

stawiał na zdolnych, doświadczonych, sprawdzonych i lojalnych urzędników, najlepiej wyznania rzymskokatolickiego³².

Skarbnego oraz pozostałych pisarzy skarbowych także nominował król. Ci ostatni pierwotnie byli urzędnikami podskarbich, lecz od czasu pomiaru włóczęj zaczął ich wskazywać monarcha, który najczęściej szedł za radą swoich zaufanych, w tym i ministrów. W omawianym okresie urzędy sprawowali: skarbnicy: 1) Łukasz Mamonicz 1585–1606, 2) Mikołaj Brolnicki 1607–1630, 3) Stanisław Beynart 1631–1645; pisarze przychodowi: 1) Jan Borowski 1590–1592, 2) Jan Dołmat Isajkowski 1592–1625, 3) Franciszek Dołmat Isajkowski 1625–1640 oraz 1) Wojciech Sławęcki 1571–1598, 2) Jan Korsak 1603–1618, 3) Stanisław Beynart 1618–1631, 4) Paweł Srzedziński 1632–1639; pisarz rozchodowy: 1) Andrzej Hłgowski 1586–1597, 2) Jerzy Hołownia 1598–1605, 3) Paweł Jakimowicz Hołownia 1605–1635.

Kompetencje urzędu skarbnego sprecyzowała wspomniana ordynacja skarbową z 1568 r. Tak wcześniej, jak i przez jakiś czas po jej ustanowieniu skarbstwo powierzano zamożnym mieszczanom wileńskim, dwóch spośród nich – Stefan Andrejewicz Wielkowicz (1541–1556) oraz Iwan Semenowicz Zarecki (1556–1584) – było burmistrzami. Z tym środowiskiem był związany także Łukasz Mamonicz, zięć swojego poprzednika na urzędzie oraz brat Kuźmy, właściciela drukarni, przez lata pełniącego także urząd burmistrza w radzie miejskiej Wilna. Łukasz Mamonicz sam był majątnym kupcem, utrzymującym ożywione stosunki z partnerami handlowymi z Poznania, Wrocławia, a nawet Hamburga³³. Nie ulega zatem wątpliwości, że kryterium zamożności, fachowości oraz bliskie związki ze stolicą Wielkiego Księstwa odgrywały pewną rolę przy obsadzie urzędu skarbnego. Dopiero po śmierci Mamonicza widoczne jest pewne zaburzenie, ponieważ urząd zaczęła pełnić szlachta. Sytuacja finansowa nominowanego zapewne w dalszym ciągu miała znaczenie, ale równocześnie stawiano na doświadczenie, czego dowodzą awanse z dworzaństwa skarbowego na pisarstwo, a w dalszej kolejności na skarbstwo. Pytanie skąd ta zmiana. Być może po Mamoniczu,

Zygmunta i Mikołaja Stefana. „*Lilium bonae spei ab antiquitate consecratum*”, Warszawa 2016, s. 25–38.

³² Szerzej na temat czynnika konfesyjnego w polityce nominacyjnej Zygmunta III zob. H. Lulewicz, *Skład wyznaniowy świeckich senatorów z Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Wazów*, PH, t. 68, 1977, nr 3, s. 442; K. Chłapowski, dz. cyt., s. 40–42; K. Żojdź, dz. cyt., s. 364.

³³ K. Korotajowa, *Mamonicz Kuźma vel Kosma*, w: PSB, t. 19, Wrocław 1974, s. 464–466; A. Wawrzyńczyk, *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku*, Warszawa 1956, s. 106–107.

prowadzącym na polu ziemiański tryb życia i spowinowaconym z senatorską rodziną Woynów (jego drugą żoną była kasztelanka mścislawska), urząd stał się atrakcyjniejszy także dla niektórych przedstawicieli braci herbowej. Przyciągać mogła możliwość zysku w postaci nadań, poszerzenie prerogatyw skarbnego, który po unii przeistoczył się z kustosza w urzędnika funkcyjnego, zastępcę podskarbiego. Nie należy wreszcie wykluczać zazdrości, z jaką szlachta strzegła swojej pozycji w państwie oraz jakichś tendencji do dalszej profesjonalizacji urzędu.

Istotne znaczenie w badaniach nad karierami personelu skarbowego mają związki poszczególnych urzędników z ministrem oraz innymi przedstawicielami litewskiej elity władzy. Stosunkowo niewiele wiadomo na temat powiązań Mamonicza, wyjąwszy konflikt z Chaleckim, który zarzucał skarbnemu niegospodarność³⁴. Zważywszy na podejmowane jeszcze lata po śmierci Mamonicza próby wydobycia z państwowej kasy pieniędzy, które nieboszczyk wyłożył na potrzeby Rzeczypospolitej, można zaryzykować twierdzenie, że jego pozycja z czasem osłabła. Co prawda w instrukcjach sejmikowych pojawiały się postulaty wspierające roszczenia spadkobierców skarbnego, ale zazwyczaj brakuje informacji o tym, komu zawdzięczali ich uwzględnienie³⁵. Więcej wiadomo na temat działalności Brolnickiego, będącego równocześnie wójtem nowogródzkim. Pozostawał on w dobrych relacjach tak z Jaroszem Wołłowiczem, jak i z Krzysztofem Naruszewiczem. Przejawiało się to zarówno w zgodnej współpracy z ministrami, jak i poprzez uzyskiwane wstawiennictwo³⁶. Z kolei Stanisław Romanowicz Beynart zaczynał swoją służbę jako dworzanin skarbowy jeszcze pod okiem Wołłowicza, by sięgnąć po urząd pisarza, a następnie skarbnego. Jego nominacja na pisarstwo, w której podkreślono protekcję Jarosza Wołłowicza już jako podkanclerzego, dowodzi, jak bardzo polegano na zdaniu tego

³⁴ A. Filipczak-Kocur, *Kancelaria podskarbach litewskich...*, s. 51–52; AGAD, AR V, nr 1901, D. Chalecki do zgromadzonych na sejmiku wileńskim, Grodno, 10 X 1590 r., s. 2.

³⁵ Zob. Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск (dalej: NGAB), f. 694, op. 1, nr 236, Instrukcja mińska, 4 XII 1608 r., k. 28; BCz, nr 2245, Instrukcja oszmiańska, 15 III 1616 r., s. 109; AGAD, AR II, nr 700, Instrukcja wilkomierska, 1618 r., s. 8. Tylko instrukcję mińską zaopatrzone w informację, że za spadkobiercami skarbnego prośbę wniosło wileńskie bractwo Świętej Trójcy.

³⁶ Dla przykładu Wołłowicz wspierał starania skarbnego o kaduki (RGADA, ML, nr 91, k. 165–165v) oraz arendował mu woskownictwo wileńskie (NGAB, f. 694, op. 7, nr 2, k. 52v–53). Choć warto zauważyć, że to ostatnie było tradycyjnie związane ze skarbem, wobec czego mogła być to forma kompromisu, tak by nie pozbawiać całkowicie dawnego podskarbiego synekury. Z kolei w przypadku Naruszewicza potwierdzone jest jego wsparcie dla ubiegającego się o zatrudnienie w skarbie Samuela Brolnickiego (RGADA, ML, nr 102, k. 87).

senatora, skoro nawet po złożeniu kluczy zachował wpływ na politykę kadrową w skarbie³⁷.

Nierozstrzygnięta pozostaje jednak kwestia, na ile, pomimo przyjętych rozwiązań prawnych, urzędnicy skarbowi byli ludźmi konkretnego ministra jako magnata, a na ile, jak powinni, podlegali urzędowi. Czy podskarbiowie promowali ich z uwagi na nieformalne powiązania, a może nagradzali sumiennych podwładnych? W odniesieniu do trójki skarbnych brakuje przesłanek, by sprowadzać któregokolwiek do roli magnackiej „kreatury”. O problemach Mamonicza z przełożonym wspominałem. To był zresztą odrębny przypadek. Co do Beynarta, a zwłaszcza Brolnickiego, wstawiennictwo ze strony podskarbach jest zauważalne, ale to wciąż zbyt mało, by mówić o relacji wyraźnie wykraczającej poza służbowe zależności, tym bardziej że nie znamy kulis nadań. Pozycja skarbnych była stosunkowo stabilna. Ministrowie odchodzili, a oni trwali na stanowisku, utrzymywali często dobre relacje z innymi magnatami (czego wymagała ich praca) oraz cieszyli się autorytetem wśród szlachty, ale chyba nie tylko przez wzgląd na bezpośrednich przełożonych. Uchodźć musieli za ludzi króla. To nie przypadek, że kilkakrotnie obierano Mikołaja Brolnickiego posłem i deputatem na Trybunał z powiatów wileńskiego, trockiego i nowogródzkiego, gdzie ani Wołłowicz, ani Naruszewicz nie mieli silnego zaplecza. Wyjątkiem jest pozycja Naruszewicza w Trokach³⁸.

Podobnie było z większością pisarzy przychodowych i rozchodowych. Owszem, odnotowujemy ślady udzielanego im przez przełożonych wsparcia, lecz niektórzy spośród nich zajmowali dosyć niezależną pozycję w strukturach lokalnych i wchodził w interakcje z innymi możnymi. Bez wątplenia dotyczy to Jana Dołmata Isajkowskiego (podkomorzy oszmiański 1612–1627) oraz Jana Korsaka, trzymającego arendę z ramienia Lwa

³⁷ RGADA, ML, nr 95, Przywilej S. Beynartowi na pisarstwo skarbowe WKsL, Warszawa, 13 VIII 1618 r., k. 116–116v; K. Żojdź, dz. cyt., s. 343.

³⁸ Podczas jednego z tutejszych przedsejmowych sejmików, na którym skarbnemu powierzono funkcję poselską, wraz z urzędnikami ziemskimi zebrał on od obecnej szlachty podpisy oraz odciski pieczęci pod pustym arkuszem papieru, by samodzielnie, już po zakończeniu obrad, spisać instrukcję. Dokument nie został wpisany do ksiąg ani zaprezentowany uczestnikom zgromadzenia. Jego treść podobno odbiegała nieco od podjętych uchwał. Była to naganna praktyka, ale sytuacja świadczy o zaufaniu sejmikującej szlachty do Brolnickiego oraz o silnych wpływach stronników dworu w lokalnych strukturach – w tym dyrektora sejmiku, podskarbiego Krzysztofa Naruszewicza; zob. AGAD, AR V, nr 1268, D. Borzymowski do Krzysztofa II Radziwiłła, Naszlany, 25 XII 1625 r., s. 19–20; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. – ustroj i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 126.

Sapiehy³⁹. Tymczasem w odniesieniu do Pawła Jakimowicza Hołowni (koniuszy wileński 1605–1612) trzeba przyznać, że jego powiązania z podskarbisem Wołłowiczem wyraźnie wykraczały poza oficjalną płaszczyznę i były bliższe klasycznej relacji patron–klient⁴⁰. W późniejszych latach Hołownia współpracował z Sapiehami, o czym świadczy udzielona pod koniec lat dwudziestych XVII w. pożyczka, w zamian za którą uzyskał dzierżawę Kretyni⁴¹. Trudno jednak orzec, czy ta aktywność wykraczała poza sprawy czysto ekonomiczne. Na koniec pozostawiłem Pawła Srzedzińskiego, który w tym gronie najpóźniej uzyskał nominację na pisarstwo. Przez lata zdobywał doświadczenie jako sługa skarbowy. Na tym etapie jego kariery wyraźna jest protekcja Wołłowicza. W marcu 1618 r. Srzedziński otrzymał przywilej na jurgielt w wysokości 100 zł, z czasem podwyższony o 50 zł⁴². W jego przypadku także trudno mówić o „nierównej przyjaźni” z magnatem, był raczej kolejną osobą związaną bliżej z instytucją⁴³.

Zdecydowanie najciekawsza, zapewne dlatego, że najsłabiej uchwytna źródłowo jest grupa sług skarbowych. Nie ulega wątpliwości, że w pewnej części byli to klienci konkretnego podskarbiego. Nawet w jednej z wersji swojej ostatniej woli Wołłowicz podkreślał, że choć w gestii króla leżało ich nagrodzenie, to jednak podskarbi, z prywatnej szkatuły, wypłacał im suche dni oraz przydzielał sukno⁴⁴. Zachowały się ślady protekcji udzielonej przez Wołłowicza co najmniej kilkunastu dworzanom⁴⁵. Pośród nich znaleźli się: Jan Dzierżek⁴⁶, Ostafi Kierdej⁴⁷, Józef Klonowski, Abram

³⁹ Львівська Національна Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника, Львів, f. 103, op. 1, dz. X, nr 880, Kontrakt na arendę dzierżawy miadiolskiej, Marków, 14 II 1604 r., s. 551–552.

⁴⁰ NGAB, f. 1755, op. 1, nr 24, k. 48v–50.

⁴¹ Zob. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius, f. 139, op. 1, nr 5393, Listy P. Jakimowicza Hołowni do J.S. Sapiehy. Jednostka zawiera głównie korespondencję gospodarczą.

⁴² RGADA, ML, nr 95, k. 55–55v; tamże, nr 103, k. 65v–66.

⁴³ K. Żojdź, dz. cyt., s. 346.

⁴⁴ Zob. AGAD, AR XI, nr 100, s. 78.

⁴⁵ Szczegółowo na ten temat zob. K. Żojdź, dz. cyt., s. 344–347.

⁴⁶ Za wstawiennictwem Wołłowicza otrzymał przywilej na dochodzenie prawem pewnych gruntów we włości wilkiskiej; RGADA, ML, nr 92, k. 213. Określony jako sługa skarbowy.

⁴⁷ Związany z Grodzieńszczyzną. W jego przypadku bardzo wyraźnie potwierdzona jest protekcja i związki z Wołłowiczem; RGADA, ML, nr 95, k. 73v–74; NGAB, f. 1755, op. 1, nr 24, k. 264v. Przeszedł długą karierę urzędniczą od podstolstwa grodzieńskiego (1619–1626), na kasztelanii żmudzkiej skończywszy (1653–1661). Służba w skarbie stanowiła zaledwie krótki epizod w jego życiu. W testamencie Wołłowicza z 1633 r.

Mirski⁴⁸, Jerzy Parczewski⁴⁹, Florian Połujan⁵⁰, Mikołaj Sękowski⁵¹, wspomniany Paweł Srzedziński, Maciej Suchodolski⁵², Łukasz Szylański⁵³, Jarosz Wereszczaka⁵⁴, Andrzej Wybranowski⁵⁵, Paweł Wierzbowski⁵⁶ oraz Wołkowie – Paweł, Jarosz i Jan⁵⁷.

Pozasłużbowych powiązań ze zwierzchnikiem nie można wykazać w przypadku wszystkich sług skarbowych. W tym gronie nie brakowało zresztą osób pochodzących z rodzin, których przedstawiciele w kilku

został wyznaczony na jednego z egzekutorów ostatniej woli i opiekunów małżonki testatora; AGAD, AR XI, nr 100, s. 81; K. Żojdź, dz. cyt., s. 346, 348.

⁴⁸ Za zaleceniem Wołowicza otrzymał przywilej na dochodzenie prawem imienia Działel w woj. mściławskim; RGADA, ML, nr 92, k. 228–228v. Określony jako sługa skarbowy.

⁴⁹ Odnotowany jako sługa skarbowy w 1615 r.; AGAD, AR II, ks. 11, s. 29. Po 1618 r. najprawdopodobniej odszedł ze skarbu, ponieważ w źródłach pojawia się w charakterze oficjalisty J. Wołowicza; NGAB, f. 694, op. 7, nr 2, k. 9v.

⁵⁰ Potwierdzone wsparcie Wołowicza w staraniach o dożywocie na siole w ciwuństwie wieszwińskim; RGADA, ML, nr 92, k. 211v–212. Do początku 1625 r. Wołowicz wypłacał mu jurgielt; NGAB, f. 694, op. 7, nr 2, k. 27v–28. W 1630 r. wykreślony z rejestru sług magnata; AGAD, AR XI, nr 100, s. 79.

⁵¹ Za zaleceniem Wołowicza otrzymał dożywotni jurgielt ze skarbu litewskiego, który podczas sejmu 1618 r. został podwyższony o dodatek na sukno i futro lisie. Posyłany m.in. na królewski dwór; AGAD, AR II, ks. 11, s. 34. Po awansie Wołowicza pozostał w skarbie, gdzie cenił sobie jego pracę następcą dotychczasowego szefa; AGAD, AR V, nr 10262/II, K. Naruszewicz do Krzysztofa II Radziwiłła, Wilno, 18 II 1622 r., s. 56. Zmarł ok. 1627 r.

⁵² Protekcji Wołowicza zawdzięczał kilka przywilejów; RGADA, ML, nr 93, k. 309v–310v, 427v–428. Kilkakrotnie poseł na sejm (m.in. w 1616 r.; zob. NGAB, f. 1737, op. 1, nr 21, k. 255v).

⁵³ Zaczynał od pracy w kancelarii, a następnie znalazł zatrudnienie w skarbie, pełniąc swoje obowiązki przez kilkanaście lat. Wołowiczowi zawdzięczał zgodę na cesje wsi od starostwa upickiego, na co uzyskał przywilej z datą 11 III 1619 r.; RGADA, ML, nr 96, k. 32v–33. Po awansie patrona opuścił skarb i znalazł zatrudnienie w jego dobrach; NGAB, f. 694, op. 7, nr 2, k. 4–4v, 26v.

⁵⁴ Oparł swoją karierę na Wołowiczu; RGADA, ML, nr 93, k. 328v–329. Źródła potwierdzają również to, że znalazł zajęcie w zarządzie dóbr pryncypała; NGAB, f. 694, op. 7, nr 2, k. 27v–28, 82v–83.

⁵⁵ Za wstawiennictwem Wołowicza otrzymał przywilej na 3 włóki we włości kryńskiej; RGADA, ML, nr 91, k. 156v.

⁵⁶ Sługa skarbowy, zm. ok. 1613 r. Dzięki protekcji podskarbiego wdowa otrzymała dożywocie na 10 włókach; tamże, k. 98v–99v.

⁵⁷ Wszyscy wzmiankowani jako słudzy skarbowi. Nie sądzę, by należało ich traktować jako klientelę Wołowicza, mimo że niektórzy przedstawiciele rodziny uzyskali wstawiennictwo szefa w swoich prywatnych sprawach; RGADA, ML, nr 92, k. 155v–156; tamże, nr 93, k. 57v; AGAD, AR II, ks. 11, s. 79. Sądząc po ścieżkach karier innych reprezentantów tej rodziny, mamy raczej do czynienia ze zjawiskiem postępującej profesjonalizacji służby w skarbie i kancelarii, za co były odpowiedzialne niektóre rodziny.

pokoleniach decydowali się na kariery w skarbie. Byli też tacy, jak Maciej Suchodolski i Jarosz Wereszczaka, którzy wraz z objęciem przez patrona pieczęci mniejszej przeszli do kancelarii. Niektórzy spośród sług skarbowych trzymali nawet dzierżawy z ramienia Wołłowicza już jako starosty żmudzkiego⁵⁸. Z tego grona wyjątkowo daleko zaszedł Józef Klonowski, stolnik połocki (1618), następnie prawdopodobnie podkomorzy połocki (1641). W 1640 r., po długiej przerwie, powrócił do skarbu, awansując na urząd pisarza. W 1647 r. przeszedł na kasztelaninę witebską, co wiązało się także z koniecznością rezygnacji z pracy w skarbie. W styczniu 1652 r., na rok przed śmiercią, otrzymał nominację na województwo brzeskie⁵⁹.

Odnośnie do pozostałych podskarbich sprawujących swój urząd w badanym okresie, to nie dysponujemy tak szczegółowymi danymi, ponieważ ich prywatne archiwa, zwłaszcza dokumentacja dotycząca dóbr, nie zachowały się nawet w tak ograniczonej postaci jak w przypadku papierów Jarosza Wołłowicza. Tym niemniej nie oznacza to, że jesteśmy całkowicie pozbawieni źródeł rzucających nieco światła na ich relacje z podwładnymi. Nieoceniona pod tym względem pozostaje Metryka Litewska, czasem uzupełniana przez inne materiały. Na tej podstawie wiadomo, że Krzysztof Naruszewicz z powodzeniem protegował na dworze Jana Modzyńskiego⁶⁰, Jana Naręczkowskiego⁶¹ oraz Samuela Brolnickiego, któremu wyjednał dworzaństwo skarbowe po śmierci Pawła Wołka i Mikołaja Sękowskiego⁶². Natomiast w przypadku Stefana Paca potwierdzenie znajduje jego wsparcie dla Jana Kazimierza Paszkiewicza⁶³, Jerzego Piotrowicza⁶⁴ oraz Pawła Osowskiego⁶⁵. Na tym tle wyraźnie

⁵⁸ Dotyczy to: Józefa Klonowskiego, Jerzego Parczewskiego, Floriana Połujana, Łukasza Szyłańskiego, Jarosza Wereszczaki; zob. K. Żojdź, dz. cyt., s. 347.

⁵⁹ Tamże, s. 347–348.

⁶⁰ RGADA, ML, nr 96, Przywilej na jurgielt słudze skarbowemu J. Modzyńskiemu, Warszawa, 16 VIII 1620 r., k. 262v–263.

⁶¹ Tamże, nr 93, Dożywocie słudze skarbowemu J. Naręczkowskemu na folwarku Starzynki w pow. lidzkim, Warszawa, 23 XI 1620 r., k. 349v–350.

⁶² Tamże, nr 102, Przywilej S. Brolnickiemu na dworzaństwo skarbowe, Warszawa, 23 XI 1627 r., k. 87.

⁶³ Rozpoczął karierę w kancelarii litewskiej, następnie przeniósł się do skarbu. Zawdzięczał Pacowi wsparcie w staraniach o dworzaństwo skarbowe po Samuelu Brolnickim oraz jurgielt w wysokości 160 zł rocznie; tamże, nr 103, Przywilej J.K. Paszkiewiczowi, Warszawa, 18 VIII 1631 r., k. 20–21.

⁶⁴ Za przyczyną S. Paca uzyskał w marcu 1632 r. przywilej na generalstwo skarbowe; tamże, k. 58–59.

⁶⁵ W kwietniu 1632 r. uzyskał przywilej na jurgielt w wysokości 150 zł. W dokumencie podkreślono wstawiennictwo podskarbiego oraz to, że „od lat dwudziestu w skarbie

widać, że największą siłę przebicia na dworze Zygmunta III spośród podskarbach miał Jarosz Wołłowicz. Wpływy jego rodziny, której wraz z bratem Eustachym byli w tym czasie najwybitniejszymi przedstawicielami, ugruntowane były zwłaszcza na Grodzieńszczyźnie. Aczkolwiek pełnione urzędy i zyskany autorytet w sprzyjających okolicznościach dawały im również dużą swobodę w oddziaływaniu na przebieg ponadlokalnych zjazdów, czego Jarosz, jeszcze jako podskarbi, dowiódł m.in. podczas konwokacji wileńskiej w 1615 r.⁶⁶ Z drugiej strony autorytet, majątek oraz prężność zaplecza politycznego Wołłowicza były w znacznej mierze uzależnione od centrum władzy, ponieważ to monarszej łasce zawdzięczał urzędy, możliwości protekcyjne oraz dochodowe dzierżawy, stanowiące podstawę potęgi rodu. Wszystko to miało jednak swoją cenę, była nią bezwzględna lojalność wobec tronu.

Dopiero w drugiej połowie XVII w. trzymanie kluczy wiązało się z możliwością odgrywania bardziej niezależnej od tronu roli politycznej oraz czerpania poważnych korzyści materialnych. Podskarbiostwo, które w czasach Jana Kazimierza stało się narzędziem używanym przeciwko opozycji, niebawem zaczęło stwarzać zagrożenie dla królewskiej polityki, czego najlepszym przykładem na Litwie jest działalność Benedykta Pawła Sapiehy⁶⁷. Równocześnie był to okres charakteryzujący się rozwojem aparatu skarbowego i zaryzykowałbym hipotezę badawczą, że także większym uzależnieniem podwładnych od poszczególnych ministrów.

Tymczasem w pierwszej połowie XVII w. uchwytna jest grupa dworzaków wchodzących z ministrami w relacje patron–klient, natomiast nie brakowało personelu ściśle identyfikującego się z instytucją. Jednak najważniejsze wydaje się spostrzeżenie, że w badanym okresie zaczynają formować się pewne prawidłowości w zakresie ścieżek karier w skarbie. Wyraźnie widać to na przykładzie urzędu skarbnego, który od czasów Jagiellonów aż po początek XVII w. pełniły osoby spoza stanu szlacheckiego. W 1607 r. zaszła w tym zakresie trwała zmiana. Co więcej, za panowania Zygmunta III wykształciło się w obrębie instytucji *cursus honorum*, polegające na przechodzeniu z dworzaństwa na pisarstwo, a następnie na skarbstwo. W przyszłości dochodziło jeszcze do pewnych odstępstw, ale były to raczej wyjątki potwierdzające regułę.

naszym na posłudze skarbowej, wiernym, pilnym i zycliwym, będąc dobrze zasłużyl"; tamże, k. 65v–66.

⁶⁶ K. Żojdź, dz. cyt., s. 208.

⁶⁷ A. Rachuba, *Hegemonia Sapiechów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, w: *Władza i prestiż...*, s. 217–229.

Bibliografia

- Babiński L., *Trybunał Skarbowy Radomski (organizacja i postępowanie): na podstawie ksiąg Trybunału z lat 1614–1658*, Warszawa 1923.
- Chłapowski K., *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996.
- Cieśla M., *Podatki oraz inne świadczenia pobierane od Żydów w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII i XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne” 83, 2018, nr 3, s. 33–58.
- Czapliński W., *Pac Stefan h. Gozdawa (1587–1640)*, w: PSB, t. 24, Wrocław 1979, s. 748–749.
- Czyż A.S., *Fundacje artystyczne rodziny Paców: Stefana, Krzysztofa Zygmunta i Mikołaja Stefana*. „Lilium bonae spei ab antiquitate consecratum”, Warszawa 2016.
- Dziewanowski-Stefańczyk B., *Pieniądz w służbie króla i Rzeczypospolitej. Polityka monetarna w dyskursie sejmowym w latach 1658–1668*, Warszawa 2020.
- Filipczak-Kocur A., *Kancelaria podskarbiów litewskich w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, Radzyń Podlaski 2008, s. 47–64.
- Filipczak-Kocur A., *Rola podskarbiostwa w karierze magnackiej (od schyłku XVI w. do końca panowania Jana III Sobieskiego)*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 369–380.
- Filipczak-Kocur A., *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2006.
- Gawron P., *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010.
- Kersten A., *Warstwa magnacka – kryterium przynależności*, w: *Magnateria polska jako warstwa społeczna. XI Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Toruniu. Sympozjum 12 (12 IX 1974 r.)*, Toruń 1974, s. 8–12.
- Korotajowa K., *Mamonicz Kuźma vel Kosma*, w: PSB, t. 19, Wrocław 1974, s. 464–466.
- Krawczuk W., *Metrykanci koronni. Rozwój registratury od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2002.
- Lulewicz H., *Skład wyznaniowy świeckich senatorów z Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Wazów*, PH, t. 68, 1977, nr 3, s. 425–445.
- Nycz M., *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697–1717*, Poznań 1938.
- Pawiński A., *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881.
- Perłakowski A., *Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703–1729). Studium funkcjonowania ministerium*, Kraków 2004.
- Potter M., *Corps and Clienteles. Public Finance and Political Change in France, 1688–1715*, Aldershot 2003.

- Rachuba A., *Hegemonia Sapiarów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 217–229.
- Rachuba A., *Kancelarie pieczętarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1765*, w: *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metu tyrinejimai*, Vilnius 1998, s. 256–270.
- Rybarski R., *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939.
- Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII w.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, red. A. Rachuba, Warszawa 2004; t. 2: *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym., Warszawa 2009; t. 3: *Księstwo żmudzkie XV–XVIII w.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, red. A. Rachuba, Warszawa 2015; t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie, XIV–XVIII w.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003; t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII w.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, Warszawa 2018; t. 9: *Województwo mściławskie, XVI–XVIII w.*, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2019.
- Wasilewski T., *Naruszewicz Krzysztof h. Wadwicz (zm. 1630)*, w: PSB, t. 22, Wrocław 1977, s. 565–567.
- Wawrzyńczyk A., *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku*, Warszawa 1956.
- Wiśniewski K., *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewicach XVII–XVIII wieku (1632–1736)*, Warszawa 2015.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. – ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Żojdź K., *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Toruń 2019.

Karol Żojdź

Models of careers in the Lithuanian treasury under
King Sigismund III
(Summary)

The article analyses the promotions of officials of the treasury of the Grand Duchy of Lithuania between the late sixteenth century and the early 1630s. The author presents models of careers in the Lithuanian treasury at all levels

of the clerical hierarchy and points out the regularities emerging at that time. The group of treasury courtiers and their connections with their superiors was found to be particularly interesting. In the first half of the seventeenth century, this group included both clients of treasurers, who identified themselves with the person of the patron rather than with the institution, and relatively numerous officials permanently attached to the treasury.

Karol Żojdź – absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w 2018 r. uzyskał doktorat. Obecnie adiunkt w Ośrodku Historii Kultury Materialnej Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Jego zainteresowania badawcze obejmują dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego po 1569 r., klientelizm, nieformalne systemy władzy w Europie XVI–XVII w., codzienność oraz materialny wymiar życia litewskich elit w epoce wczesnonowożytnej.

Karol Żojdź – graduate of the Institute of History, University of Warsaw, where he received his PhD degree in 2018. Currently, an associate professor at the Department for the History of Material Culture of the Middle Ages and Early Modern Times of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences. His research interests include the history of the Grand Duchy of Lithuania after 1569, clientelism, informal systems of power in 16th–17th-century Europe, everyday life and the material dimension of the life of Lithuanian elites in the early modern era.

E-mail: kzojdz@iaepan.edu.pl